

Tai šeštoji „Lietuvių kalbotyros klausimų“ serijos knyga, skirta specialiai gramatikos problemoms. Ji pradeda dideliu V. Ambrazo straipsniu „Lietuvių kalbos vardininko su dalyviu (nominativus cum participio) struktūra ir raida“. Tai ištisa studija, skirta šios sintaksinės konstrukcijos įvairiopa analizei (p. 7–67). Joje nagrinėjama: 1) vardininko su dalyviu sintaksinė struktūra, 2) vardininkas su dalyviu XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose, 3) vardininko su dalyviu kilmės problema ir 4) vardininko su dalyviu raidos bruožai.

Recenzuojamam V. Ambrazo straipsniui, kaip ir visiems kitiems dalyvių sintaksės tematika parašytiems jo darbams¹, būdinga labai kruopšti ir išsami tiriamojo reiškinių analizė, nepriekaištingas teiginių ir išvadų pagrindimas, loginis mąstymas, didelė lingvistinė autoriaus erudicija. Ypač reikšmingos autoriaus mintys, pareikštos dėl sangražinių veiksmažodžių susidarymo ir įrodymas, kad nė viena sangražos afikso funkcija negali būti laikoma išvestine iš kitos. Autoriui labiausiai atrodo įtikinama prielaida, „jog įvardinių *mi*, *ti*, *si* enklitikų vartojimas įvairių linksnų (ypač datyvo ir akuzatyvo) reikšmėmis yra archaiškas reiškinys, galbūt paveldėtas iš tų laikų, kai įvardžių netiesioginiai linksniai dar nebuvo morfologiškai diferencijuoti“ (p. 46), todėl tiek akuzatyvinė, tiek datyvinė sangražos afikso funkcijos galinčios būti vienodai senoviškos. Mums rodosi, kad galima ir kiek kitokia prielaida (visai nepaneigianti pirmosios). Analizuojant sangražinius veiksmažodžius, labai aiškiai matyti afikso funkcijų priklausymas ir nuo veiksmažodžio, prie kurio jis jungiasi, semantikos. Pvz., datyvinė ir akuzatyvinė sangražos afikso reikšmė aiški yra tik tada, kai sangražos

afikso jungiasi prie aktyvaus veiksmo veiksmažodžių (*prausti ką nors*→*prausti save*→*praustis*; *pirkti ką nors kam kitam*→*pirkti ką nors sau*→*pirktis*), tik šių veiksmažodžių sferoje sangražos afikso funkcija galėjo tapti formaliu juo intranzityvumo rodikliu. Visai kita sangražos afikso funkcija su būsenos (arba vykimo) veiksmažodžiais (taip teigiant atsiribojama nuo reflexiva tantum, nes apie juos kita kalba), pvz.: *matykis* (turbūt iš *matyk sau...*), *girdėkis* (*girdėk sau...*), *žinokis* (*žinok sau...*), vartojamas net *būkis* (*būk sau...*). Čia, tikriausiai, sangražos afikso kilęs iš desemantizuotos ir dalelyte virtusios sangražinio įvardžio naudininko formos, kuri taip pat ne su bet kokia veiksmažodžio forma vartojama (sakom *žinokis*, bet nesakom *jis dabar žinosi*, *vakar žinojosi*). Yra ir dar kitokių sangražos afikso funkcijų. Pvz., šioje knygoje V. Vitkausko aprašytų sangražinių veiksmažodžių (p. 171–175) afikso funkcijos neatspindi jokio įvardžio linksnio reikšmės ir visai nesiejamos su tranzityvumo/intranzityvumo opozicija. Visi šie faktai rodo, kad sangražos afikso funkcijos atspindi labai nevienodus santykius, egzistavusius tarp veiksmažodžio ir enklitinio įvardžio formų. Tie santykiai vienas iš kito neišvedami, todėl ir sangražos afikso funkcijos neišvedamos viena iš kitos.

Mums atrodo kiek abejotina V. Ambrazo išvada, padaryta lyginant dabartinės kalbos konstrukcijas *brolis jautė, kad serga* ir *brolis jautėsi sergas* (p. 11). Autorius teigia, kad „literatūrinėje kalboje daugeliu atvejų linkstama teikti pirmenybę dalyvinėms konstrukcijoms kaip stilistiškai raiškesnėms ir (ypač su sangražiniais veiksmažodžiais) nedviprasmiškoms“. Jeigu čia turima galvoje toji kalba, kuri įvairiais pavidalais (sakytinė ir rašytinė) funkcionuoja mūsų buityje ir viešajame gyvenime – mokyklose, įvairiuose susirinkimuose, kurią girdime per radiją ir televiziją, kuria šiandien rašoma laikraščiuose ir kuriami grožinės bei mokslinės literatūros kūriniai, – tai,

¹ Iš jų pirmiausia minėtina neseniai pasirodžiusi labai vertinga monografija „Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė“ (V., 1979).

mums rodosi, galimà tik priešinga išvada. Šiandien dalyvinės konstrukcijos (*jautėsi sergas*) pastebimai užleidžia vietą prijungiamosioms konstrukcijoms be dalyvio (*jautė, kad serga*). Į klausimą, kodėl taip darosi, kodėl lietuvių kalbos dalyvių vartoseną skurdėja, turėtų atsakyti sociolingvistai. Šia proga norėtųsi pareikšti apgailestavimą, kad mūsų dabartinės kalbos specialistai dar nesiima kaip reikiant tirti dabartinės kalbos padėties. Visos jų išvados daromos, dažniausiai remiantis lietuvių grožinės literatūros klasikų (Doneičio, Žemaitės, Vaižganto, Krėvės, Simonaitytės, Vienuolio, Cvirkos, Baltušio ir kt.) kalba, papildžius tą medžiagą pagal nuovoką pasirinkimais pavyzdžiais iš tarmių. Bet ar tai gali atspindėti tikrąją dabartinės bendrinės (=literatūrinės) kalbos padėtį?

A. Valeckienės straipsnyje „Lietuvių kalbos bevardės giminės įvardžių kilmė“ (p. 69–98) aiškinamas formų su *-ai*, pvz., *tai, tatai*, ir tarminių *ta, to, tei, te* tipo variantų atsiradimas. Šis straipsnis yra lyg ir savotiška tąsa anksčiau paskelbto tos pačios autorės straipsnio „Forma *tai* ir jos variantai lietuvių kalbos tarmėse“ (LKK XVII, p. 55–75)². Kaip anas, taip ir šis straipsnis yra labai vertingas, pasižymi kalbinių duomenų gausumu, metodo griežtumu ir gana įtikinančiomis išvadomis.

Autorės nuomone, dabartinė įvardžio forma *tai* ir dalelytė bei jungtukas *tai* esančios tos pačios kilmės: iš senovinės loc. sg. formos **tāi*. Darinį *tatai* autorė linkusi skaldyti ne į *tat-ai*, kaip dažniausiai įprasta, bet į *ta-tai*, kur abu dėmenys laikomi dalelytėmis. Žemaičių formą *ta* 'tai' autorė kildina iš ide. **to*. Kad tai gali būti formos *tai* nereguliarus trumpinys dėl proklizės, autorei neatrodo įtikima, nors argumentų, neigiančių tokią galimybę, ir nepateikta. Mums atrodo, ši problema turėtų paaiškėti tik gerai ištyrus kitų proklitikų bei vienskiemenių žodelių raidą žemaičių tarmėje.

² Žr. recenziją: *Baltistica*, 1978, t. 14(2), p. 155–159.

Dalelytę *ta* autorė įžiūri ir darinyje *tačiau* (taip pat dalelytę *te* tarminiame atitikmenyje *tečiau*), bet tuo atveju lieka nepaaiškinta dėmens *-čiau* kilmė. Beje, autorė net Daukšos postilės *tatiaug* skaldo ne į *tat-iau-g(i)*, bet į *ta-tiaug* su lietuvių kalboje neįmanomu garsų junginiu **tiau*. Toks skaldymas labai dirbtinis.

Mums abejonių dar kelia autorės prielaida, kad *dėlto, dėlko, mažko* tipo dariniuose slypi ne įvardžių *tas, kas* kilmininkai, bet dalelytės *to, ko*. Taip autorė žodelį *ko* traktuoja net samplaikoje *ko geriausias* arba *aš, ko gera, laimėjau* tipo pasakymuose, o dalelytę *jo* įžiūri jungtuke *jóg*. Bet čia visur nereikėtų išleisti iš akių atitinkamų darinių su kitu įvardžio linksniu – įnagininku, pvz., *kuo geriausias, dalelytės juog* 'jog'.

Be to, mums rodosi, dabartinės lietuvių kalbos požiūriu analizuojamas parodomųjų įvardžių formas ne visai tinka vadinti bevardės giminės formomis. Dabartinėje kalboje šios formos yra negimininės. Jeigu, pvz., forma *tai* būtų gimininė, tai sakinyje pavartota veiksniu, kaip ir visos kitos gimininės formos, reikalautų derinimo gimine su vardažodine tarinio dailimi. Tuo tarpu tokio derinimo forma *tai* sakinyje nereikalauja. Visai normalūs pasakymai *Tai – gražu, Tai – garbė, Tai – namas* rodo, kad forma *tai* giminės atžvilgiu indiferentiška.

Z. Zinkevičiaus straipsnis „Dėl įvardžiutinių būdvardžių raidos“ (p. 99–105) yra papildymai bei patikslinimai, autoriaus sukaupti per porą dešimtmečių, praėjusių nuo jo knygos „Lietuvių kalbos įvardžiutinių būdvardžių istorijos bruožai“ (V., 1957) pasirodymo. Svarbiausioji šio straipsnio mintis yra tai, kad būdvardžio ir įvardžio suaugimas į vieną žodį buvo ne vienkartinis procesas, bet vyko laipsniškai ir labai ilgą laiką.

N. Sližienė rašo „Veiksmažodžių valentingumo klausimu“ (p. 107–123). Veiksmažodžių valentingumas pastaruoju metu domina daugelį sintaksės tyrinėtojų. Ir tai suprantama, nes be veiksmažodžių junglu-

mo potencijų analizės sunku aiškinti veiksmažodinio sakinio struktūros ypatybes. N. Sližienė savo straipsnyje labai nuosekliai apžvelgia valentingumo tyrinėjimų istoriją tiek užsienyje, tiek mūsų šalyje, parodo, kad, tyrinėjant šį reiškinį, buvo remiamasi trimis koncepcijomis — logine, semantine ir sintaksine. Pati autorė mano, kad šias tris koncepcijas galima puikiai suderinti ir gerojai patobulinti veiksmažodžių valentingumo teoriją. Galbūt ir taip, bet valentingumo problemos sunkiai sprendžiamos jau vien dėl to, kad sunku nustatyti žodžio semantines ribas — kur tas pats veiksmažodis, tik pavartotas kiek kita reikšme, o kur yra visai kitas tapachios formos žodis (homonimas). Pvz., E. Geniušienė mano, kad sakiniuose *Namas priklauso tėvui* ir *Viskas priklauso nuo tėvo* „reprezentuojamos kiek skirtingos leksinės reikšmės, ir todėl čia faktiškai turime du tapachios formos veiksmažodžius“³.

Konstatuojant, kad valentingumas ir veiksmažodinio sakinio struktūra priklauso nuo veiksmažodžio reikšmės, tokia E. Geniušienės išvada būtų visai logiška. Pvz., ir N. Sližienės pateiktuose sakiniuose (p. 117) *Motina uždengė stalą (su) staltiese* ir *Motina uždengė staltiesę ant stalo* veiksmažodis *uždengė*, kaip autorė sako, atlieka skirtingas signifikacines funkcijas. Tai gal čia ne vienas, o du veiksmažodžiai? Turbūt valentingumo tyrinėtojams ir yra svarbiausia problema, nuo ko atsiriboti, nustatant žodžio valentingumą. Pirmiausia, žinoma, siūloma atsiriboti nuo metaforinės žodžio vartosenos, kuri duodanti netikrą veiksmažodžio semantinės aplinkos vaizdą. Tačiau nelabai aiškus teorinis tokio atširibojimo pamatas. Juk visos metaforinės žodžio reikšmės remiasi jo tiesiogine reikšme ir yra išvedamos iš jos. Be to, ir atsiribojus nuo metaforinių reikšmių, veiksmažodžiai neliks vienareikšmiai, ir kažin, ar viską bus galima paaiškinti valentingumo variantišku. Na, bet sunkiai sprendžiamos problemos ir yra pačios aktualiausios ir įdomiausios.

³ Žr. Kalbotyra, 1971, t. 23(1), p. 10.

Todėl sveikintinas N. Sližienės pasiryžimas pasinerti į lietuvių kalbos veiksmažodžio valentingumo studijas. Šis jos straipsnis įdomus ir vertingas lietuvių kalbos mokslui.

Skaitant N. Sližienės straipsnį, krinta į akis pernelyg laisvas termino lygmuo vartojimas: žodžio dalių lygmuo (p. 107), raškos lygmuo (110), turinio lygmuo (110), trys valentingumo lygmenys (110), semantinis-loginis lygmuo (110), loginis lygmuo (111), nekalbinis lygmuo (111), konkretus kalbos lygmuo (111), abstraktus loginis lygmuo (111), išorinis lygmuo (113) ir kt.

Lygmens sąvoka kalbotyroje atsirado ne taip seniai — ji buvo pirmą kartą iškelta ir apibrėžta IX Tarptautiniame lingvistų kongrese E. Benvenisto ir H. Chomskio pranešimuose. Tiesa, ši sąvoka abiejų pranešėjų buvo traktuojama skirtingai, bet pakankamai aiškiai. H. Chomskis lygmens sąvoką taikė savo generatyvinės gramatikos teorijai pagrįsti, o E. Benvenisto pranešime ši sąvoka pateikta kaip pagrindinių lingvistikos laimėjimų apibendrinimo rezultatas. E. Benvenistas, pasinaudodamas lygmens sąvoka, nustatė įvairių lingvistikos tyrinėjamų kalbos vienetų tarpusavio santykius ir hierarchiją. Ir tik paskui kalbotyroje lygmens terminas dėl nelabai aiškių priežasčių imtas vartoti stilistiškai vietoje žodžių „sfera“, „planas“ „aspektas“, „plotmė“, „disciplina“ ir kt. Dėl to lygmens sąvoka pasidarė labai neapibrėžta, o pats žodis lingvistinėje literatūroje virto savotišku balastu, temdančiu mintį.

V. Grinaveckis straipsnyje „Dėl *-*án* atitikmenų liet. **ā* kam. vardažodžių ir įvardžių galūnėse kilmės“ (p. 125–137) tvirtina, kad visi *ā* kamieno vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formų tarminiai variantai turi galūnes, fonetiškai išsirutuliojusias iš *-*án* resp. *-*áns*. Kitokios kilmės šių linksnių galūnių jis beveik nepripažįsta. Senovinių *-*án*, *-*áns* tiesioginius refleksus autorius įžiūri, pavyzdžiui, šiose tarminėse formose: i. sg. f. *tái gerái* '(su) ta gera', *gerója* 'gerąja', *baltúoju* 'baltąja', a.

pl. f. *táis* 'tas', *geráusias* 'gerąsias', *baltúoš's* 'baltąsias'. Taigi, pasak autoriaus, iš **án* akūtinėse galūnėse galėję išsirutulioti ir *ái*, ir *ó*, ir *úo*. Tokiu nepaprastu **án* likimu šioje pozicijoje skaitytoją verčia suabejoti jau vien tas faktas, kad nieko panašaus neatsitinka su tuo pačiu **án* žodžių kamienuose ir cirkumfleksinėse galūnėse. Kuo čia ypatinga akūtinė galūnė, autorius nepaaiškina.

V. Grinaveckio samprotavimai paremti dviem prielaidom, jo laikomom beveik aksiomomis: 1) abu nurodyti linksniai galūnėse esą turėję tą patį **án*, kurio raida buvusi paraleliška, ir 2) toje pačioje šnektoje galinčios egzistuoti reguliarios fonetinės gretimybės.

Pirmosios prielaidos nepagrįstumą rodo daugelis faktų, iš kurių čia bus paminėti tik keli. Jeigu a. pl. galūnė *-as* (pvz., *geràs*) būtų kilusi iš **-ás* (plg. *gerás-ias*) kaip i. sg. galūnė *-a* (pvz., *gerà*) iš **-á* (plg. *gerá-ja*), tai rytų aukštaičiai dabar sakytų a. pl. f. ne *geràs*, bet **gerùs* kaip i. sg. f. *gerù* 'gera'. Tuo atveju vietoj daugiskaitos vietininko formos *geros-è* (dial. *gerós-e*) turėtume **geras-è* (dial. **gerás-e*), nes juk šioje formoje prieš priaugusią postpoziciją slypi daugiskaitos galininkas. Iš tikrųjų daugiskaitos vietininko (žinoma, ir ilatyvo, taip pat adesyvo, plg. *gerós-na*, *gerós-empi*) formos elementas *geros-* turi atitikmenį ne bendrinės kalbos a. pl. f. formoje *gerás-ias*, bet tarminėje *gerós-ias*. Latviai taip pat šalia i. sg. *ar labu roku* sako a. pl. *labas rokas* (ne **labus *rokus*). Taigi apie **án* tapatybę ir paralelinę raidą šių linksnių galūnėse negali būti ir kalbos. Skirtumas čia yra kur kas gilesnis ir turimas ne tik baltų kalbose, plg. skr. *ás-vās*, got. *gibos*, bet pr. *gennans*, gr. (kret.) *θεάνς*.

Kad tuo pačiu metu vienoje šnektoje negali būti fonetinių gretimybių, atsiradusių dėl reguliarios garsų raidos, rodos, įrodinėti nereikėtų. Juk kada, pavyzdžiui, žodį **kátas* 'kótas' pradėjome tarti *kótas*, senesnio varianto **kátas* nebeliko. Jį dabar turime tik senuosiuose raštuose ir tose tarmėse,

kurios išlaikė sveiką senovinį **ā*. Iš seno paveldėti (ne skoliniai) *kátas*||*kótas* tipo dvejojumai vienoje tarmėje neįmanomi. Į šią aksiomą V. Grinaveckis savo straipsnyje neatsižvelgia⁴. Jam, pavyzdžiui, rytų Lietuvos šnektose pasitaikantys dubletai i. sg. f. *gerá-ja* > ryt. *gerúju*||*gerója* 'geraja' yra abu tiesioginiai tos pačios senesnės formos (**geránjan*) refleksai.

Dėl šių klaidingų prielaidų straipsnio autorius tarmių i. sg. f. *gerója* 'geraja' ir a. pl. f. *gerósias* 'gerąsias' formų balsį *-ó-* kildina iš to paties *-án-*, nepaisydamas dar ir to, kad šių abiejų formų paplitimo arealai labai skirtingi, kad nurodyta a. pl. f. forma vartojama jau seniausiuose raštuose, o atitinkama i. sg. f. forma yra aiškus naujadaras, turimas tik šių dienų tarmėse⁵. Tvirtinama, kad tose tarmėse, kur dabar sakoma *gerója* 'geraja', *gerósias* 'gerąsias', iš senovinio **án* anksti išnykęs *n* (nepaaiškinama, kodėl daug kur tasai *n* „išnykęs“ tik vienoje iš šių formų, bet ne abiejose), o likęs **á* esą turėjęs sutapti su paveldėtu ide. **ā* ir ilgainiui išvirsti *o*. Panaši raida buvusi, autoriaus nuomone, ir vienskaitos galininko tarminėse formose *gē-*

⁴ Kad tokie dvejojumai galimi, autorius nori įrodyti vieninteliu pavyzdžiu iš atlaso kartotekos, būtent, vieno iš šios recenzijos autorių gimtajame Juodausių kaime („rotininkų“ plote ties Ukmerge) užrašytomis formomis *vaikas*, *vařpas* šalia *vaikas*, *vařpas*. Bet juk tai nereguliarūs perdėto „rotininkavimo“ pavyzdžiai (pasitaikantys tik tarmės pakraštyje), panašiai kaip Tauragės apylinkių *čt'ls* 'visas', *gt'ks* 'nuodėmė', *švī'c* 'pasaulis'. Dar plg. panašios kilmės hipernormalizmus *aviečes* 'avietės', *kāčes* 'katės'. Tokių sporadiškų reiškinų nereikia painioti su reguliariais fonetikos atitikmenimis.

⁵ 1737 m. gramatikos *mazoja* 'mažaja' greičiausiai spaudos klaida, nes dabar tame plote, kur lokalizuotina šios gramatikos tarmė, tokios formos nėra (yra tik toliau į šiaurės rytus, bet ten sakoma ir *kó'seň's* 'kašnis').

rojį 'gerąjį', *gėroją* 'gerąją' (bet šių formų arealai nesutampa nė su viena iš anksčiau minėtų): ir čia senesnis *an* kažkodėl anksti virtęs *ā* (atitinkamosse įvardžiuotinėse formose to kažkodėl neatsitike), kuris irgi sutapęs su **ā* ir išvirtęs *ō*. Net tarminėse d. sg. m. formose *báltojuo*, *baltuojám* 'baltajam' esančiam balsiui *o* autorius pripažįsta tik reguliarią fonetinę kilmę: esą čia nekirčiuotame skiemenyje ide. **ō* išlikęs sveikas (!).

Viską aiškindamas vien tik fonetine raida (tai primena Jauniaus metodą), V. Grinaveckis, kaip minėta, net dvibalsį *uo*, esantį rytų aukštaičių tarminėje i. sg. f. formoje *baltúoju* 'baltąja' ir šiaurės panevėžiškių a. pl. f. formoje *baltúos'š* 'baltąsias', kildina iš **án*, neatsižvelgdamas į faktus, kurie tokiam kildinimui prieštarauja, būtent: kad abiejų formų vartojimo arealai labai skirtingi, kad tokių formų nėra senuosiuose raštuose, kad šio reflekso visai nėra kitų linksnių formose ir žodžių kamieniuose. Neigdamas analogijos vaidmenį šių formų atsiradimui (pvz., nepaisydamas fakto, jog jos vartojamos tik tuose plotuose, kur fonetiškai sutapo atitinkamos abiejų giminių neįvardžiuotinės formos), šiuo kartu autorius ėmėsi net „koreguoti“ pačias tarmines formas taip, kad jos paremtų jo hipotezę. Jis jas atstato į **baltúoja* (nors su *-ja* netariama jokioje tarmėje) ir **baltúosias* (tas pat pasakytina dėl *-as*), pastarąją užsimiršęs net traktuoja kaip tikrą, o ne atstatytą formą.

Autoriaus pateiktas dvibalsio *uo* šiose formose fonetinės kilmės aiškinimas dirbtinis; nepaisoma istorinės fonetikos dėsnų bei fonetinių pakeitimų chronologijos. Pasak autoriaus, lyginant su *gerója*, *gerósias* formomis, šiose senovinio junginio **án* priebalsis *n* esą nykęs ne taip sparčiai⁶, ir prieš jį ėjęs

⁶ Lėtesnis ar spartesnis *n* nykimas autoriaus nustatomas nevienodai, pvz., p. 127 tvirtinama, kad rytų aukštaičių tarmėje jis nykęs lėčiau, p. 133— kad greitai, p. 135— vėl kad „ne taip sparčiai“ (visur kalbama apie tos pačios tarmės skirtingus formų variantus, autoriaus kildinamus iš vienodų praformų).

**ā* siaurėjęs taip pat silpniau ir dėl to išvirtęs į **ō*, kuris sutapęs su senuoju **ō* ir vėliau kartu su juo virtęs dvibalsiu *uo*. Čia ne tik nepaisoma fakto, kad formos su *-úo-* ir su *-ó-* daug kur vartojamos tose pačiose šnektose ir dėl to negali būti išsirutuliojusios iš tų pačių praformų, bet taip pat ignoruojamas ilgųjų balsių prieš tautosilabinį *n* sutrumpėjimo dėsnis (iš senovinio **án*, nesparčiai nykstant *n*, būtų atsiradęs *an*) ir nesuprantamu būdu senovinis **ā* prieš nykstantį *n* paverčiamas **ō* (prabaltiškasis junginys imamas keisti pagal vėlyvą tarminio *an* tipo junginių siaurėjimo modelį).

Skaitytojui kliūva ir *ai* buvimo tarminėse formose *áizuolas* 'ąžuolas', i. sg. f. *tái* 'ta', *su pačiai* 'su pačia', *su lazda* 'su lazda', a. pl. f. *táis* 'tas', *gerásias* 'gerąsias' aiškinimas. Sporadiško pobūdžio ir greičiausiai heterogeninės prigimties šios rūšies reiškiniai autorius suplakė į vieną krūvą ir visur įžiūri tik reguliarios **án* raidos rezultata⁷. Pasak jo, čia *n* nykęs labai seniai. Jam išnykus, ilgasis balsis turėjęs tapti „superilgas“ ir todėl išvirtęs dvibalsiu *ai*. Bet skaitytojui čia kyla įvairių klausimų. Pvz., kodėl **án* virto superilgu **á* tik kai kuriose formose (ir dar nevienodai paplitusiose)? Kaip iš to **ā* galėjo atsirasti **ú* rytų bei pietų aukštaičių tarmių plotuose? Kodėl autorius ignoruoja ilgųjų balsių sutrumpėjimo prieš tautosilabinį *n* dėsnį (iš **án* pirma turėjo atsirasti **án*, tik paskui nykti *n*)? Kodėl „užmirštas“ Leskyno dėsnis (juk reguliarius *táis* 'tas' turėtų virsti **tais*)?

Tokių neaiškumų kyla skaitant ir kitus autoriaus teiginius. Ypač laisvai elgiamasi su fonetiniais dėsniais: jie arba nutylimi, arba jais paaiškinama viskas. Antai a. pl. f. *anás* 'anas' tipo formų akūto išlikimas motyvuojamas kirčio įtaka, taigi tarminis kirčiuotų cirkumfleksinių galūnių netrumpinimo dėsnis (pvz., *anā*, bet *výra* 'vyra') kažkodėl taidkomas akūtinėms galūnėms. Be to, susi-

⁷ Daug geriau ir greičiausiai teisingai šiuos reiškiniai aiškina V. Vitkauskas. Žr. *Baltistica*, 1978, t. 14(1), p. 62—64.

kuriama ir savų dėsnių, pvz., kad apokopė paprastai būnanti tik nekirčiuotuose skiemenyse (bet plg. *šakōj*, *šakōms*, *šakōs* < *šakojė*, *šakomis*, *šakosė*). Kartais savaip interpretuojamos kitų kalbininkų mintys. Pvz., p. 129 tvirtinama, kad vienas iš recenzentų *đi* kildina iš *đ* (tai tėra paties V. Grinaveckio tezė), nors iš tikrųjų jis kildina iš spėjamos samplaikos **ain* (su epentetiniu *i* iš *an*).

Yra, žinoma, straipsnyje ir vertingų pastabų. Pavyzdžiui, iškeltas vienas kitas naujas tarmių duomuo, patikslintas kai kurių formų paplitimas, tačiau pagrindinė tendencija – viską aiškinti tik fonetine raida – yra ydinga, o hipotezei prieštaraujančių faktų nutylėjimas gali klaidinti su lietuvių istorine dialektologija mažiau susipažinusių tyrinėtojus.

A. Ružė straipsnyje „Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos laiko konstrukcijos su kilmininku ir prielinksniais“ (p. 139–158) ne tik išsamiai aprašo šių konstrukcijų struktūrą ir vartojimą dabartinėje lietuvių kalboje, bet ir paliečia aktualų teorinį bendrosios kalbotyros klausimą – ar prielinksnis yra žodis, turintis ir leksinę, ir gramatinę reikšmę, ar tik formalusis tam tikrų sintaksinių žodžių santykių rodiklis (toks, kaip ir linksnio galūnė). Pats autorius sako, kad šiame darbe prielinksniai „nelaikomi savarankiškais laiko konstrukcijų leksiniais vienetais, o kalbant apie prielinksninių laiko konstrukcijų leksinę sudėtį, į juos neatsižvelgiama: laiko konstrukcijos, kurių tų pačių daiktavardžių linksnių formos sutampa, o tesiskiria tik prielinksniai, pvz.: *ateisiu už valandos*, *ateisiu po valandos*, yra tik skirtingos gramatinės sandaros, bet tos pačios leksinės sudėties“ (p. 140).

Laikydamasis tokios pozicijos, autorius vis dėlto neapibrėžia, kokią vietą prielinksnis užima kitų kalbos vienetų tarpe – ar jis yra žodis, ar morfema. Jeigu prielinksnis laikomas morfema, rodančia tokius pat gramatinius žodžių santykius, kaip ir linksnių galūnės, tai, savaime aišku, kad negali būti jokios kalbos apie prielinksnio leksinę reikš-

mę. Leksinę reikšmę gali turėti tik morfeimiškai skaidomi žodžiai, kur ne tik semantiškai, bet ir formaliai galima atriboti tai, kas leksiška, nuo to, kas gramatiška. Prielinksniai (kaip ir gramatinės morfemos) turi individualią reikšmę, kuri vienetai leidžia skirti iš visumos, ir bendrąją, kuri atskirus vienetus jungia į tam tikrą visumą. Tačiau šių reikšmių negalima tapatinti su kaitomųjų žodžių leksine ir gramatine reikšme, nes gramatinių rodiklių reikšmės negali būti lygios savarankiškų žodžių reikšmėms. Žinoma, neperžengiamos ribos čia nėra – neretas atvejis, kai žodžio leksinė reikšmė virsta gramatinio rodiklio reikšme (bet niekuomet nebūna atvirkščiai). Tačiau ne kiekviena leksinė reikšmė pasiduoda tokiai transformacijai. Pvz., prielinksniais gali virsti tik tie žodžiai ar jų formos, kurių leksinį turinį sudaro labai bendro pobūdžio vietos, krypties, laiko, priežasties ir kt. reikšmės. Iš tokios semantikos žodžių ir jų formų atsirado prielinksniai *pusiau*, *vidur*, *gale*, *netoli*, *pirma* ir kt. Nors šių prielinksnių individualių reikšmių ryšys su atitinkamų savarankiškų žodžių leksinėmis reikšmėmis dar labai akivaizdus, bet jos jau yra visai kito tipo. Kalbos elementui pereinant iš vienos klasės į kitą, pirmiausia pakinta jo reikšmė ir funkcija.

V. Vidugirio straipsnis „Zietelos tarmėsrieveiksmis“ (p. 159–169) yra didesnio darbo, parašyto 1951–1961 m., dalis. Džiuogu, kad autorius toliau publikuoja labai vertingus šios unikalios ir jau baigiančios išnykti lietuvių šnektos duomenis. Darbas turi neabejotiną išliekamąją vertę, ir juo plačiai naudosis ateities tyrinėtojai.

V. Vitkauskas straipsnyje „[P]+[s]+V+s tipo sangražiniai veiksmažodžiai rytinėse žemaičių šnektose“ pirmą kartą taip išsamiai aprašo specifinį šiaurės rytų žemaičių (dounininkų) šnektų sangražinių veiksmažodžių tipą, kur sangražos afikso funkcija nepriklauso tranzityvumo/intranzityvumo opozicijai, o reprezentuoja apibendrinamąjį tiek tranzityvinio, tiek intranzity-

vinio veiksmo pobūdį (plg. *užledá's kuõ i rá'ugiejé's* Krš. // *je torlésé's/dóuse's* Pp.). Šio tipo sangražinių veiksmažodžių funkcija yra tiek abstrakti, kad jos negalima susieti nei su datyvine, nei su akuzatyvine sangražos afikso funkcija aktyviųjų veiksmažodžių sudėtyje. Mūsų nuomone, teisūs kalbininkai (jų tarpe ir V. Vitkauskas), kitados mėginę sieti šią sangražos afikso funkciją su rūšies kategorija. Tiesa, šiame straipsnyje V. Vitkauskas, pažymėdamas didelį analizuojamųjų veiksmažodžių reiškiamo veiksmo apibendrinimą ir atitrauktumą nuo konkretaus veikėjo, tarsi apgailestauja, kad be reikalo šios formos jo paties ir kitų buvo laikytos pasyvinėmis (mūsų nuomone, geriau jas būtų laikyti medialinėmis). Šia proga reikia pasakyti, kad veiksmo apibendrinimas ir atitrauktumas nuo veikiančiojo asmens

Kalbotyra XXIX (1). Lietuvių kalba.

Kiekvienas „Kalbotyros“ leidinio lituanistinės serijos tomas praturtina baltistiką naujais įvairių sričių tyrinėjimais, kurių daugelis yra reikšmingi ir bendrajai bei lyginamajai kalbotyrai. XXIX „Kalbotyros“ tomas, kaip ir ankstesnieji, pasižymi tematikos įvairumu ir skelbiamų darbų aukštu moksliniu lygiu. Čia randame straipsnių ir kitų publikacijų iš beveik visų lietuvių kalbotyros sričių: aprašomosios, gretinamosios bei istorinės gramatikos, fonologijos, dialektologijos, leksikologijos bei semantikos, stilistikos, kalbos istorijos, terminologijos. Spausdinamų darbų autoriai – Vilniaus universiteto ir kitų respublikos aukštųjų mokyklų darbuotojai.

Leidinyje pradedamas stilistikai skirtu J. Abaravičiaus straipsniu „Implikacijos ypatumai J. Baltušio „Parduotose vasarose“ (p. 7–14). Jame lingvistinės stilistikos metodais nagrinėjami turinio netiesioginės raiškos būdai, kuriuos literatūros kritikai dažnai vadina „potekste“. Remdamasis grožinės literatūros teksto elementų vidinių ryšių struktūra, straipsnio autorius atskleidžia konkre-

visiškai neprieštarauja pasyvo esmei. Pasyvinės lietuvių kalbos konstrukcijos gali reikšti labai įvairaus apibendrinimo veiksmą, o „beasmenė“ funkcija pasyvui yra būdinga. Pvz., lietuvių kalboje pasyvinės konstrukcijos vartojamos būtent tada, kai norima į pirmą vietą iškelti veiksmo ir objekto santykį, o patį veiksmo atlikėją nustumti į antrą vietą arba ir visai eliminuoti. Taigi šie nauji autoriaus pastebėti žemaitiškų sangražinių formų semantiniai atspalviai nepaneigia jo ankstesnės prielaidos.

Publikacijų skyriuje G. K. Venediktovas (p. 177–203) skelbia 24 J. Juškos laiškus ir sveikinimo telegramą I. Sreznevskiui. Tai anksčiau pradėtos vertingos lituanistikos istorijai publikacijos tąsa⁸.

A. Paulauskienė, Z. Zinkevičius

– V.: Mokslas, 1978. – 126 p.

čias priemones, kuriomis rašytojas naudojasi nepasakytai informacijai perteikti: pasakojimo linijinės eigos nutraukimą, distancinį reikšmės realizavimą, netiesioginį veikėjų ar vaizduojamųjų dalykų apibūdinimą. Tuo būdu implikuojamų, tiesiogiai neišreikštų turinio elementų nagrinėjimui suteikiamas gana apčiuopiamas pamatas. Iš J. Abaravičiaus tyrinėjimo (kaip ir kitų šios krypties darbų) matyti, kad net labai subtilios beletristinio stiliaus teksto ypatybės, kurias dažnai siekiama apibūdinti orientuojantis į skaitytojo intuiciją, yra prieinamos struktūrinei analizei ir gali būti modeliuojamos. Kartu kyla mintis, ar kiek ne per siaurai suprantamas pats implikacijos terminas, kurio apibrėžimą autorius perėmė iš V. Kucharenkos. Laikant *implikaciją* eksplikacijos antonimu, rodos, nebūtina ją sieti tikta su teksto vietų nelinijiskumu: juk implikacija gali remtis ne tik ankstesne teksto atkarpa, bet ir skai-

⁸ Žr. Балто-славянские исследования. – М., 1974, с. 242–256 ir LKK, 1975, t. 16, p. 203–224.